

ŞİÂ-İMÂMÎYYE’NİN İLÂHÎ İSİM VE SIFÂT ANLAYIŞI*

SHİÂ-İMÂMÎYYAH’S VIEW OF THE DIVINE NAMES AND ATTRIBUTIVES

Nezir MAVİŞ

Dr., Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Denizli

e-mail: nezirmavis@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9762-9849

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 4 Aralık 2018/ 4 December 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 8 Aralık / 8 December 2018

Yayın Tarihi / Published: 6 Ocak 2019 / 6 January 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak / January

Cilt / Volume: 5 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 196-217

* Bu makale 19.07.2018 tarihinde YYÜ İlahiyât Fakültesi, Kelâm ABD’de savunulan “*İmâmet Doktrininin Şîa-İmâmîyye İnançlarının Şekillenmesindeki Etkisi*” adlı Doktora tezinin ikinci bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

Öz

İslâm inanç esaslarının temeli olan Allah'a imanın çerçevesi ilâhî isim ve sıfâtlara bakış tarzıyla şekillenmiştir. Bu konuda ortaya konulan ifrât ve tefrît derecesindeki yorum ve değerlendirmeler teşbih ve tecsime kapı aralamış, Allah'ın isim ve sıfâtlarının nefyine yol açmıştır. Böylece tevhîd inancıyla uyuşmayan anlayışların doğmasına zemin hazırlanmıştır. Konunun hassasiyeti nedeniyle el-esmâ ve's-sıfât, erken İslâmî dönemlerden itibaren tartışılmalı gelen hususların başında yer almıştır. Kelâmî fırkaların ana hatlarının şekillenmesinde etkili olan bu hususta söz söyleyen ekollerden biri de İmâmîyye'dir. İmâmîyye'nin ilâhî isim ve sıfât anlayışının ele alındığı bu makalede, söz konusu fırkanın bu çerçevede ortaya koyduğu zât-sıfât özdeşliği anlayışı ve haberî sıfâtları imamlara atfetmesi irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İmâmîyye, el-esmâ ve's-sıfât, zât-sıfât özdeşliği, haberî sıfâtlar.

Abstract

The outline of faith in God, which is the base for Islâmic principles of faith, has arisen from the point of view on the divine names and attributives. Commentaries and interpretations on this subject reaching up to extravagancy (ifrâd) and understatement (tafrîd) have made way for similitude and embodiment and have led to the negation of the names and attributes of God. Thus, the ground for the emergence of understandings inconvenient to tawhîd belief has, thereby, been prepared. Due to the delicacy of the subject, al-asmâ wa's-sifât, has been one of the main issues discussed since early Islâmic periods. One of the cults that speak on this subject, which has been effective in shaping the main lines of the kalâmî sects, is Imâmîyyah. In this article, which deals with the conception of the divine names and attributives of Imâmîyyah are examined Imâmîyyah's understanding of identification of the entity and attributives, and its attributions of khabarî attributives to the imams.

Keywords: Imâmîyyah, al-asmâ wa's-sifât, identification of the entity and attributives, khabarî attributives.

GİRİŞ

İslâm inancı tevhîd ilkesine dayanmaktadır. Sahîh bir tevhîd inancı Allah'a ilişkin doğru bir imanla mümkündür. Bu da ilâhî isim ve sıfât anlayışıyla sıkıca irtibatlıdır. Taşdığı bu önem nedeniyle Allah'ın isim ve sıfâtları konusu, tevhîd anlayışının temel çerçevesini şekillendiren ve erken İslâmî dönemden itibaren üzerinde en çok durulan hususlardan olmuştur.

Bazı fırkalar ilâhî isim ve sıfâtları birbiriyle bağlantılı bir şekilde ele alırken bazıları ise bu irtibatı gözetmemiştir. Bu çerçevede tartışma konusu yapılan temel husus, Allah'ın sıfâtlarının zâtı ile ilişkisidir. Mu'tezile ve İmâmîyye

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

gibi bazı fırkalar, Allah'ın zâtından ayrı bir takım ilâhî sıfâtlar kabul etmenin ta'addüd-ü kudemâ düşüncesine yol açacağı endişesiyle zât-sıfât özdeşliği anlayışını benimsemiştir. Bu anlayışın ilâhî sıfâtların nefyine yol açtığını söyleyen Sünnî kelâmcılar ise Allah'ın sıfatlarının O'nun zâtı ile birlikte var olan, zâtının ne aynı ne gayrı ezeli manalar olduğu görüşünü ortaya koymuşlardır.

Makalemizde İmâmîyye'nin eski ve yeni kaynaklarından yararlanılmıştır. İmâmî müelliflerce başvuru olan önemli bir kaynak olan Saffâr'ın (ö. 290/903) *Beşâiru'd-derecât*'ı ile Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Kitâbu'l-i'tikâdât* adlı eseri, yararlandığımız başlıca kaynaklardır. İmâmî düşüncede *ahbârî** geleneğin son geleneğin temsilcisi sayılan Şeyh Sadûk bu eserinde İmâmîyye inançlarını nas ve tayin düşüncesi temelinde, genel hatlarıyla ve derli toplu şekilde ele almıştır. Onun öğrencisi Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) ise hocasının rivayetler temelinde ve öz olarak aktardığı İmâmîyye inançlarını aklî izahlarla destekleyerek sunduğu *Evâilu'l-makâlât* adlı eseri de müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Rızâ el-Muzaffer'in *Akâidü'l-İmâmîyye*'si, başvurduğumuz çağdaş İmâmî kaynaklar arasındadır.

Çokça faydalandığımız Sünnî kaynakların başında Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Kitâbu'l-esmâ ve's-sıfât* adlı eseri gelmektedir. Çağdaş bir çalışma olan Emân el-Câmî'nin *es-Şifâtu'l-ilâhîyye* adlı kitabı da yararlandığımız kaynaklardır.

Yaptığımız kaynak taramasında, İmâmîyye'nin ilâhî isim ve sıfâtlara bakışını konu alan her hangi bir doktora tezine rastlayamadık. Bu da dikkate alındığında İmâmîyye'nin Allah'ın isim ve sıfâtlarına bakışını inceleyen bu makale, bu açıdan büyük önem taşımaktadır.

1. İsim Müsemmâ Ayrılığı

Sahîh bir iman için ilâhî isim ve sıfâtlara ilişkin doğru bir bilgi ve anlayışın bulunması elzemdir. Allah'ın isim ve sıfâtlarının anlamları ve bunların zât-ı ilâhî

* *Ahbârîlik*, içtihat yapmayı yasaklayarak *Uşûlu'l-kâfi* (Kuleynî), *men-lâ-Yahzuruhu'l-fakih* (Şeyh Sadûk), *el-İstibşâr* ve *Tehzîbü'l-ahkâm* (Ebû Ca'fer et-Ṭûsî)'dan oluşan *Kütüb-i erbaa*'da geçen haberleri doğru kabul edip senetlerinin araştırılmasına gerek duymayan Şii-İmâmî ekoldür (Muşafâ 'Abdulkerîm el-Haṭîb, *Mu'cemu'l-muštalahât ve'l-elkâbi't-târihiyye*, [Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1992], 20). *Usûlîlik* ise Şeyh Müfid'le başlayan İmâmîyye geleneğinde dinî hükümlerin aklî istidlâl yoluyla elde edilebileceğini savunan ekoldür (Tarik Ramazan, Şiâ'da "Usûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 7-1 [2014]: 251-252).

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

ile ilişkisi hususundaki tartışmalar neticesinde farklı mezhebî düşünceler gelişmiştir.

Kur’ân’da “sıfât” kelimesi geçmemektedir. Fakat müşriklerin Allah’a ilişkin olumsuz sözlerini nefyetmek bağlamında on üç yerde “وصف” fiilinin çekimli halleri, bir yerde de masdar hali bulunmaktadır.¹ Ayetlerde Allah’ın ‘alîm, murîd, kâdir, hâlık, râzık, muhyî ve mumît gibi sıfât anlamı da içeren birçok ismi yer almaktadır. Yüz on üç sûrenin başındaki “Besmele”, Allah, Rahmân ve Rahîm isimlerini içermekte, birçok ayette Allah’ın diğer isimlerinden de söz edilmektedir.

“En güzel isimler Allah’ındır. O’na o güzel isimleriyle dua edin ve O’nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaktır.” (el-A’râf, 7/180) ayeti, ilâhî isim ve sıfâtlara dair sahîh bir anlayışın önemini vurgulamaktadır.

İmâmîyye’nin bu konuya ilişkin anlayış çerçevesini imamlara nisbet ettiği rivayetler oluşturmaktadır. Ca’fer es-Sâdık’tan (ö. 148/765) aktarılan bir rivayette, “Allah’ın isimleri gayrullah’tır. Allah hariç, kendisine bir isim verilen her şey mahlûktur. İsimleri O’nun gayrı, kendisi de isimlerinin gayrı olduğu halde Allah bu isimlerle adlandırılır.” denilerek Allah’ın zâtı ile isimleri arasında hakiki bir bağ bulunmadığı vurgulanmaktadır. Yine Ca’fer’e nisbet edilen bir diğer rivayette manası olmaksızın isme tapmak “küfre düşmek”; isim ve manaya tapmak “şirk koşmak” ve isim olmaksızın manaya tapmak ise “*tevhîd*” olarak nitelenmektedir.²

Bir diğer yönden İmâmîyye, tüm ilâhî isimleri birleştirmekte ve Allah’ın zâtıyla isimleri arasındaki irtibatını koparmaktadır. ‘Âmilî’nin (ö. 1104/1693) *Vesâilu’ş-Şîa* adlı kitabında ‘Alî’ye nisbetle aktarılan, “İsimler tek olup müsemmâya delalet ederler.” rivayetinde bu husus ortaya konulmaktadır. Ca’fer es-Sâdık’a atfedilen şu rivayette ise Allah’ın isimlerinin çokluğu *ta’addüd-ü kudemâ* olarak değerlendirilmektedir: “Allah’ın doksan dokuz ismi vardır. Şayet isim müsemmânın kendisi olsaydı, bu isimlerden her birinin bir ilâh olması

¹ Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu’cemu’l-mufehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1945), 751.

² Muhammed b. Ya’kûb el-Kuleynî, *Uşûlu’l-kâfi*, (Beyrut: Dâru’t-Te’âruf li’l-Matbû’ât, 1990), 1: 165-166.

gerekirdi. Fakat bu isimler Allah'ın kendileriyle ifade edildiği, O'nun gayrı olan lafızlardır.”³

Zât-isim ilişkisiyle ilgili fikir ayrılıkları, “ليس كمثلہ شيء” “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.” (eş-Şûrâ, 42/11) ayetinde de işaret edildiği üzere hiçbir şeye benzemeyen zât-ı ilâhînin insana ait bir dildeki bazı lafızlarla adlandırılma zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Yani insanî veya maddî bir boyutu bulunan lafızların, hiçbir şeye benzemeyen Allah'ın zâtı ile nasıl ilişkilendirileceği hususu, bu konudaki temel sorunu oluşturmaktadır.

İnsanların doğrudan duyularla kavramaları mümkün olmayan Allah'ı müşâhede âleminin tabirleriyle kavramak ve anlatmak zorunda olduklarına dikkat çeken Mâturîdî (ö. 333/944), bu durumun teşbîhe kapı araladığını söyleyerek söz konusu soruna işaret etmiştir. Müfessire göre Allah'tan her türlü maddî boyutu nefyeden kesin naslar bu hususta imdada yetişmiş, böylece bu kapının açılma imkânı ortadan kaldırılmıştır.⁴ Râzî (ö. 606/1210) Resûlullah'ın, Rabbinden O'nun mahiyetini sorması üzerine İhlâs Sûresi'nin indirildiğine dair görüşlere yer vermektedir. *Esâsu't-takdîs* adlı kitabının bir bölümünü bu hususa ayıran müellif, bu sûrenin Allah'ı her tür maddî unsurdan tenzîh ettiğini vurgulamaktadır. Zât-ı ilâhînin cevher, cisim, mekân ve terkîp içermediğini belirten müellif, O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığını, eşsiz olduğunu kozmik, aklî ve mantıkî delillerle ortaya koymaktadır.⁵

Gerçekten de “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (eş-Şûrâ, 42/11) ayeti ve İhlâs Sûresi, adeta bir tevhîd manifestosudur. Allah'ın hiçbir şeye benzemediğini ifade eden eş-Şûrâ, 42/11. ayet, O'nu “semî” ve “basîr” olarak nitelerken Allah'ın birliği ve eşsizliğini vurgulayan İhlâs Sûresi ise O'ndan her türlü *teşbîh* ve *tecsîmi* nefyetmektedir. Zât-isim ilişkisinde teşbîhe gidebilecek tüm yolları kapatan bu kesin naslar karşısında *antropomorfik* bir tanrı anlayışının gelişmemesi namına ifrât derecesine varan

³ Muhammed İbnu'l-Hasan el-Hürr el-Âmilî. *el-Fuşûlu'l-muhimme fi uşûli'l-ümme*, (b.y. Muessesetu Me'ârifil-İmam er-Rızâ, 1963), 1: 206-207.

⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, (İskenderiye: Daru'l-Câmi'ati'l-Misriyye, ts.), 93.

⁵ Ebû 'Abdullah Faḥrüdîn Muhammed b. 'Omer b. Huseyn et-Taberistânî er- Râzî, *Esâsu't-takdîs*, (Kâhire: Mektebetu'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, ts.), 19-21.

yorumlara girişen İmâmîyye'nin bu çabasının, ilâhî isim ve sıfâtların nefyedilmesi tarzında bir tefrîte yol açabileceği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, Allah'ın doksan dokuz ismi olduğunu belirttiği bir hadisinde, Allah'ın (zâtının) bir olduğunu da sözlerine eklemiştir.⁶ Bu sayının Allah'ın başka isimlerinin bulunmadığı anlamına gelmediğine, aksine hiçbir kayıtla sınırlı olmayan Allah'ın sonsuz isimlerinin olduğuna dikkat çeken Beyhakî, doksan dokuz sayısının, Allah'ın en meşhur ve anlamı en açık isimlerinin adedi olduğunu söylemektedir.⁷

Sünnî düşüncede ilâhî isim ve sıfâtlar arasında sıkı bir irtibat kurulmaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre ilâhî isimlerin ispatı aynı zamanda Allah'ın sıfâtlarının da ispatı anlamına gelmektedir.⁸ Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmamayı emreden, *واعبدوا الله ولا تشركوا به شيئا* (en-Nisâ, 4/36) gibi nasları isim ve müsemmânın bir olduğuna delil getiren Pezdevî (ö. 493/1100), bu ayetlerde "Allah"ı birleme, O'na ibadet ve ta'zîmde bulunmanın emredildiğine dikkat çekmektedir. İsmi müsemmâ ile irtibatının koparılması halinde bu nasların anlamını yitireceğini söyleyen müellif, müsemmânın tasavvurunun isme dayandığını belirtmektedir.⁹ İbnu'l-Kayyım (ö. 751/1350) da Allah'ın isimlerinin O'nun hem zâtına hem de sıfâtlarına delâlet ettiğine vurgu yapmaktadır. Allah'ın sıfâtlarının O'nun isimlerinden türediğini belirten müellif, ilâhî isimlerin, anlamı olmayan lafızlar olması halinde Kur'an'ın bunları "en güzel isimler" vasfıyla zikredip Allah'ın övgü ve kemâline delil getirmesinin bir anlamının olmayacağını söyleyerek bu isim ve sıfâtların anlamlarını nefyetmeyi en büyük ilhâd (küfür) olarak nitelemektedir.¹⁰ İsim-sıfât ilişkisine açıklık getiren müellif, Allah'ın isimlerinin "mütâbakât (eşitlik)", "tazammun (başka bir şey içermeye)" ve "lüzûm (gerektirme)" özelliğine dikkat çekmektedir. Ona göre Allah'ın her bir ismi, O'nun zâtına ve bu isminden türeyen bir sıfâtına delâlet ettiği gibi aynı zamanda Allah'ın diğer sıfâtlarına da delâlet etmektedir. Mesela, O'nun "Semî" ismi, bir yandan

⁶ Bk. Buhâri, "Da'avât", 98.

⁷ Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn İbn 'Alî b. Mûsâ el- Beyhakî, *Kitâbu'l-esmâ ve's-sıfât*, (b.y., Mektebetu's-Sevâdî, 1991), 1: 27.

⁸ Beyhakî, *Kitâbu'l-esmâ*, 1: 276.

⁹ Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed el-Huseyn b. 'Abdulkerim el- Pezdevî, *Uşûlu'd-dîn*, (Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye, 2013), 94.

¹⁰ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir ed-Dımişkî İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medâricu's-sâlikîn - beyne menâzilu iyyâke na'budû ve iyyâke nesta'in-*, (Riyad: Dâru's-Sami'î, 2011), 226.

Allah'ın hem zâtına hem sem'ine mütâbık bir şekilde delâlet ederken; öbür yandan tazammun olarak da O'nun yalnızca zâtına ve sem'ine delâlet etmekte ve aynı zamanda Allah'ın "Hây" ismi ve "hayat" sıfâtının varlığını da gerektirmektedir (iltizâm). "Allah" isminin diğer ilâhî isimlerden farkını da belirten müellif, bu ismin zât-ı ilâhînin diğer tüm isim ve sıfâtlarına delâlet eden şemsiye bir isim mahiyetinde olduğunu ifade etmektedir.¹¹

Allah'ın isimlerini O'nun sıfâtlarının kaynağı olarak gören Ehl-i Sünnet'in, buradan hareketle isim ve müsemmâ irtibatını zorunlu gördüğü; dolayısıyla bu isimlerin Arapça lafızlarının içerdiği manalar çerçevesinde tefsir edilmesini gerekli gördüğü ve bunların anlamlarını yok saymayı ise iman karşıtı lafızlarla nitelediği görülmektedir. Allah'ın isimlerine ilişkin bu anlayış naslarla temellendirilmektedir. Bu temellendirmeyi, Allah'a *Esmâü'l-ğüsne* vasıtasıyla duâ edilmesini isteyen ve bu isimleri çarpıtanların ilâhî azapla karşılaşacağı tehdidinde bulunan el-A'râf, 7/180. ayette görebilmekteyiz.

Birçok ayette zât-ı ilâhîden -zat lafzını açıklamaksızın- söz edilmektedir. "Allah" lafzının geçtiği, *الله لا إله إلا هو الحي القيوم* "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır." (el-Bakara, 2/255) gibi naslarda bu isim, Allah'ın zâtı için özel ad (âlem) olarak kullanılmaktadır. Allah'ın, "Allah", "Rahmân" ve diğer tüm isimleri de O'nun zâtına delalet ettiği gibi aynı zamanda kemâl sıfâtlarına da işaret etmektedir.¹²

İnsanî özelliklerin belirli, sonlu ve geçici olmasına karşın mutlak, sonsuz ve kadim olan Allah'ın sıfâtlarının insana ait lafızlarla ifade edilmesi, anlamlarının da insan tahayyülüyle sınırlandırılmasının zorunluluğu, zât-isim ilişkisinde farklı yorumlara yol açmıştır. Allah'ın isimlerinin *mute'âl* (aşkın) olan zât-ı ilâhî ile irtibatlandırılmasını tevhîd inancı açısından sakıncalı gören İmâmîyye'nin, sıfâtlar konusunda da aynı yöntemi sürdürüp onların da Allah'ın isimleri gibi O'nun zâtıyla bir bağlantısının bulunmadığını söylemesi gerekirken zât-sıfât özdeşliği düşüncesini benimsemesi, yöntemsel bir çelişki içine düştüğünü göstermektedir.

¹¹ İbnu'l-Kayyim, *Medâricu's-sâlikîn*, 233-236.

¹² Muhammed Emân b. 'Alî el- Câmî, *es-Şifâtu'l-ilâhîyye -fi'l-kitâb ve's-sunneti'n-nebevîyye-*, 3. Baskı (Acmân: Mektebetu'l-Furkân, 2002), 89-90.

2. Zât-Sıfât Özdeşliği

Her türlü maddî nitelikten berî olan Allah'ın bilinmesi, O'nun sıfâtlarına ilişkin doğru bir bilgi ve imanla mümkündür. Ancak aşkın varlığın insanî bazı lafız ve manalarla nitelenmesi, farklı görüş ve yorumları da beraberinde getirmektedir.

İlâhî sıfâtların Allah'ın zâtının aynı olduğunu söyleyerek onları zâtla özdeşleştiren İmâmîyye, bu düşüncesini imamlara nisbet ettiği rivayetlere dayandırmaktadır. Sıfâtı, “mevsûfa has, faydalı bir manayı haber veren, söz veya konuşmaya delâlet eden veya yazı ile ortaya konulan şey” olarak tanımlayan Şeyh Müfid (ö. 413/1022), Kur'ân, Resûlullah ve imamların diliyle nitelenmesi dışında, Allah'a herhangi bir isim ve sıfât verilmesinin câiz olmadığını söylemektedir.¹³

Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) aktarılan, “Malûm değil ilim Allah'ın zâtıdır. Mesmû' değil sem' O'nun zâtıdır. Mubsar değil basar O'nun zâtıdır. Makdûr değil kudret O'nun zâtıdır. Allah eşyayı yarattığında ilim ma'lûma, sem' mesmû'a, basar mabsûra ve kudret de makdûra taallûk eder.”¹⁴ rivayeti zât-sıfât özdeşliğini ifade etmektedir. Yine Ca'fer'e nisbetle aktarılan, “Kim Allah'ın ezelde bir sem' ile semî', bir basar ile basîr, bir ilim ile 'âlim ve bir kudret ile kâdir olduğunu söyler ve bunu din edinirse, o müşriktir ve bizim velâyetimizden bir şey üzere değildir. Şüphesiz Allah allâme, semî'a, basîra ve kâdira bir zâttır.” rivayetinde ise söz konusu özdeşliği reddedenler, teşbîhe düşmek ve şirk koşmakla itham edilmektedir.¹⁵

Es'arî'nin (ö. 324/935-36) “Sıfâtlar, Allah'ın ne aynı ne de gayrı olan, ezeli ve ebedî manalardır.” şeklindeki görüşünü eleştiren Şeyh Müfid,¹⁶ Allah'ı “hay bi-nefsihi, kâdir li-nefsihi ve 'âlim li-nefsihi” olarak nitelemektedir. Allah'ın sıfatlarının O'nun zâtının gayrı olarak düşünülmemeyeceğini belirten müellif, bu hususta *Ahvâl teorisi*'nin* de kabul edilemez olduğunu ifade etmektedir.

¹³ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Bağdâdî eş-Şeyh el-Müfid, *Evâilu'l-makâlât*, (Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfiyyeti's-Şeyh el-Müfid, 1992), 52-57.

¹⁴ Kuleynî, *Uşûlu'l-kâfi*, 1: 159; Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Alî b. el-Huseyn İbn Bâbeveyh el-Kummî eş-Şeyh es-Sadûk, *Kitâbu't-tevhîd*, 4. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1927), 139.

¹⁵ Şeyh Sadûk, *Kitâbu't-tevhîd*, 143-144.

¹⁶ Şeyh Müfid, *Evâilu'l-makâlât*, 52-57.

* Ebû Hâşim el-Cübbâî'ye (ö. 321/923) ait olan bu teoriye göre cevher-ârâz, varlık-yokluk arasında üçüncü bir kavram olan “hâller”, cevherden ayrı olarak var olamayan zihni, itibari nitelik ve durumlardır. Sıfâtların hem zihin hem de haricte var olduğu (Sıfâtiye) görüşü ile onların, varlık anlamı taşımayan isimler olduğu (Mu'attıla) görüşünü uzlaştırmak isteyen müellife göre hâller Allah'ın zâtına zaid sayılmadığı için tevhid ilkesi zedelenmemekte, zâta bağlı olarak düşünülebildikleri için de sıfâtlar reddedilmemiş olmaktadır (Muhammed 'Alî et-Tahânevî, *Mevsûa'tu keşşâfi işlâhâti'l-funûn ve'l-u'lûm*, [Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996], 1: 211-212).

İmâmîyye'nin, tüm hakiki sıfâtların (zâtî ve subûtî) anlamının özellikle "ilim" sıfâtına dönük olduğu düşüncesinde hemfikir olduğunu belirten müellife göre bu sıfat da zât üzerine zaid bir mana değildir. Zihinde ve lügatte onu ziyade olarak düşündüren histir. Çünkü ilmin zât üzerine zaid olması kadîm varlık için imkânsızdır. Dolayısıyla Allah'ın sıfâtları zât üzerine zaid anlamlar değil "dilsel ve itibarî manalar" ifade etmektedir. Zât-sıfât özdeşliği düşüncesini örneklerle destekleyen Şeyh Müfid'e göre Allah'ın semî' sıfâtı "işitme" anlamında değil hiçbir sesin O'ndan gizli kalmaması manasındadır. Allah'ın diğer tüm hakikî sıfâtları da O'nun her şeyi bilmesi anlamında, "ilim" sıfâtına dönüktür.¹⁷

İmâmîyye'ye göre sıfâtların zât üzerine zaid olması ta'addüd-ü kudemâyı doğurmaktadır. Bu da Allah'a şirk koşmak veya Allah'ın bu sıfâtlardan oluştuğunu kabul etmek demektir.¹⁸ İmâmîler bu teoriyi 'Alî b. Ebû Tâlib'e nisbet ettikleri şu rivayete dayandırmaktadırlar: "Allah'ı birlemenin en mükemmel düzeyi ihlâstır. İhlâsın en mükemmel düzeyi ise her bir sıfâtın mevsuftan ve mevsufun da bu sıfâtlardan başka olduğuna tanıklık edip bunları Allah'tan nefyetmektir."¹⁹ Bu rivayeti zât-sıfât özdeşliği düşüncesine delil getiren Zencânî'ye göre Allah'a sıfât atfetmek, O'na bir şey katmak; O'na bir şey katmak ise O'nu ikilemek ve cüzlere ayırmak manasındadır ki bu da Allah'ı bilmemek demektir.²⁰ Allah'ın var olan tüm kemâlâtı kendinde topladığı için, bu mükemmelliği ifade eden lafızlarla nitelenip isimlendirildiğini belirten Tabatabaî'ye göre ilâhî isimlerin Allah'ın bazı sıfâtlarından alınan zâtlar olmadığı gerçeği, bunların zât-ı ilâhînin zât ve sıfâtlarından ayrı birer mefhûm olduğunu göstermektedir. Allah'ın zâtî sıfâtları ile varlıklar arasında -zatının dışında- bir nisbetin de bulunduğunu belirten müellife göre zât-ı ilâhînin her türlü nisbetten beri olması, *fiilî sıfâtlar* denilen halk, rızık, rahmet, kerem, lutf, i'âde, bedâ, ihyâ, imâte, ba's ve haşr gibi fiillerin zât-ı ilâhî ile ilişkisinin keyfiyetini gündeme getirmektedir. Ona göre bunun cevabı zât-ı ilâhînin

¹⁷ Ebû 'Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Bağdâdî eş-Şeyh el-Müfid, *Mes'elelun fi'l-irâde*, (Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfîyyeti's-Şeyh el-Müfid, 1992), 16.

¹⁸ Muhammed Rızâ el-Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmîyye*. 2. Baskı (Necef: y.y. 1951), 26; Zencânî, *Akâidü'l-İmâmîyye*, 2: 110.

¹⁹ "Nehcü'l-belâğâ", (Lübnan: ed-Dâru'l-İslâmîyye, 1993), 36-37.

²⁰ İbrahim el-Müsevî en-Necefî ez-Zencânî, *Akâidü'l-İmâmîyye el-İsnâa'şerîyye*, 5. Baskı (Kum: İntişârâtü Hazret-i Mehdî, 1982), 2: 110.

bu fiillerle alakasının, Allah'ın bir şeyi yarattığında "Hâlık", rızık verdiği "Râzık" olarak isimlendirildiği bir haysiyyet (itibarî) ilişkisi olduğu şeklindedir.²¹

Zât-sıfât ilişkisini geçici, itibarî ve mecazî bir alaka olarak tasvir eden İmâmîyye'ye göre ilim, kudret, sem', basar ve idrâk gibi tüm hakikî (subûtî) sıfâtlar Allah'ın zâtına dönüktür. Yine hâlık, râzık, muhyî ve mümît gibi izâfî (fiilî) sıfâtlar da "râzıkîyyet", "musavvirîyyet" gibi tek bir izâfete dönüktür. Tüm selbî sıfâtlar da cevherîyyet ve ârâzîyyetin nefyini içeren imkânı selbetmeye, yani "kemâlîyyet" sıfâtına dönüktür.²²

Allah'ın sıfâtlarının O'nun zâtının aynı olduğuna vurgu yapan çağdaş İmâmî müelliflerden Muzaffer'e göre Allah'ın varlığı, zâtının varlığından başka bir şey olmadığı gibi kudreti O'nun hayatı, hayatı da kudretidir. Öyleyse ilâhî sıfâtlar farklı anlamlar içerseler de gerçekte birdirler. Farklı isimlerle ifade edilmeleri ise "mecâzî"dir.²³ Bu düşüncesini ta'addüd-ü kudemâ fikrine dayandıran müellife göre sıfâtların var olma bakımından farklı olmaları, onların zât gibi "kadîm" oldukları problemini doğurmaktadır.²⁴

Eş'arî (ö. 324/935-36), Şia'dan bir topluluğun (İmâmîyye'nin) tevhîd konusuna bakışının, Mu'tezile'nin bu husustaki anlayışıyla örtüştüğünü söylemektedir.²⁵ Eş'arî'nin bu ifadesini açıklayan Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) konuya ilişkin açıklaması, tevhid konusuna bakışı Mu'tezilenin bakışıyla örtüşen İmâmîyye'nin bu husustaki anlayışını özetler mahiyettedir. Gazzâlî'nin anlatımıyla Allah'ın 'âlim, hay, kâdir ve mürîd olduğunu söyleyen Mu'tezile, "ilm"i sıfât olarak değil "kudret" anlamında zât için bir "hâl" olarak değerlendirmektedir. Allah'ın zâtı için ilmin var olmasının O'nda "âlimîyyet" denilen bir "hâl" gerektirdiğini ve bunun da sıfât olmadığını söyleyen Mu'tezile, diğer sıfâtları da buna kıyaslamaktadır. Eş'arî'nin bu anlayışı sırf bir heves olarak nitelediğini belirten müellif, onun ilmin kendisini "hâl" olarak nitelediğini ve zâtın sıfât üzere

²¹ Muhammed Huseyn et-Tabataba'î, *er-Risâletü'l-tevhîdiyye*, 2. Baskı (Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 2007), 28-29.

²² Muhammed b. Ebûzzer en-Nirâkî, *Câmî'ü'l-efkâr ve nâkızu'l-enzâr*, (Tahran: İntişarâtu Hikmet, 1961), 1: 146-147; Muzaffer, *'Akâidü'l-İmâmîyye*, 25-26.

²³ Muhammed Rızâ el-Muzaffer, *Bidâyetü'l-me'ârifü'l-ilâhîyye fî şerhi 'akâidü'l-İmâmîyye*, 10. Baskı (Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 2002), 1: 74.

²⁴ Muzaffer, *'Akâidü'l-İmâmîyye*, 25.

²⁵ Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il el- Eş'arî, *Maqâlâtu'l-İslâmîyyîn*, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, (Beirut: en-Neşerâtu'l-İslâmîyye, 2005), 156.

olmaması halinde Allah'ın 'âlim olmasının bir anlam taşımayacağına dikkat çektiğini hatırlatmaktadır.²⁶

İkisinin de ta'addüd-ü kudemâ'ya düşmekten kaçınmayı amaçladıkları anlaşılabilir. Mu'tezile ve İmâmîyye'nin birleştikleri nokta zât-sıfât özdeşliğidir. İlâhî sıfâtları "hâl" olarak gören Mu'tezile ile onları zâtın nitelendiği itibârî ve mecâzî dilsel ifadeler olarak niteleyen İmâmîyye, aynı şeyi farklı şekillerde ifade etmektedir.

Ta'addüd-ü kudemâ düşüncesini reddeden Sünnî kelâmcılar, Allah'ın zâtına zaid ezeli sıfâtlar kabul etmenin tevhid inancıyla uyuşmadığı fikrine karşı çıkmışlardır. Bu konuya değinerek Allah'tan başka bir şeyi ezeli olmakla nitelemenin bâtıl olduğunu belirten Neseî, birbirinin gayrı olan iki şeyden her birinin varlığının ötekini varlığına bağlı olduğuna dikkat çekmektedir. Bu durumun Allah'ın zâtı ve sıfâtları açısından geçersiz olduğunu hatırlatan müellif, O'nun sıfâtlarının zatından ayrı düşünülmesinin mümkün olmadığı gibi bu ikisinin özdeşleştirilmesinin de imkânsız olduğunu söylemektedir.²⁷ Allah'ın sıfâtlarını bir özde birleştirmenin mümkün olmadığına değinen Şehristânî'ye (ö. 548/1153) göre bu aklen de mümkün değildir. Bir zâtın ispatının ilim, kudret, irâde ve hayat hükmü ile câiz olmasının, cevher ve âraz hükmünün tek hakikatte sabit olmasını gerektirdiğini belirten müellif, bunun ilim için kudret ve renk için varlık hükmünün sabit olması, yani "zıtların birleşmesi" gibi olanaksız bir duruma yol açacağına dikkat çekmektedir.²⁸

Allah'ın isim ve sıfâtları, zâtının aynı olmadığı gibi zâtla irtibatı yönüyle O'nun gayrı da değildir. Bu sıfatlar mana açısından zât-ı ilâhî ile aynı anlamda olmadığı gibi haricî varlık açısından da O'nun zâtının gayrı da değildir. Bu hususa değinen çağdaş Sünnî müelliflerden Emân el-Câmî, Allah'ın isimlerinin O'nun sıfâtlarını da içerdiği konusunun, aklî ve naklî delillerle ortaya konulduğunu hatırlatmaktadır. İlâhî sıfâtlardan biriyle istiâze yapan veya yemin eden, aslında

²⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el- Gazzâlî, *el-İktisâd fî'l-iktisâd*, (Beyrut: Dâru Kuteybiye, 2003), 99.

²⁷ Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed b. Mu'temid el-Mâturîdî en-Neseî, *et-Temhid fî uşûli'd-dîn*, (Kâhire: el-Mektebetu'n-Nûriyye), 46-47.

²⁸ Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. 'Abdulkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *Nihâyetu'l-ikdâm fî ilmi'l-keîlâm*, (Kahire: Mektebetu's-Şekâfeti'd-Diniyye, 2009), 188.

Allah'a sığınmış ve O'na yemin etmiş olacağına dikkat çeken müellife göre bu da Allah'ın zâtı ile sıfatlarının arasını ayırmanın gerekmediğini göstermektedir.²⁹

Sahih bir imanın, ilâhî isim ve sıfatlara ilişkin doğru bir anlayış gerektirmesi, Allah'ın isim ve sıfatlarının O'nun zâtıyla ilişkisi konusunda doğru bir anlayışa sahip olmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Ehl-i sünnetin, Allah'ın isimlerinin O'nun sıfatlarının kaynağı olduğu düşüncesinin mâkul, metodik ve naslarla da uyumlu bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Zira naslarda Allah'ın “Hay”, “Âlim”, “Kâdir” gibi isimlerinden söz edildiği dikkate alındığında bu isimlerin hayat, ilim ve kudret sıfatlarını içerdiği, apaçık ortadadır. Allah'ın sıfatlarının, O'nun zâtıyla birlikte var olan, ancak zâtının ne aynı ve ne de gayrı olan, ezeli ve ebedî manalar olarak tanımlanmasıyla da ilâhî isim ve sıfat anlayışı bütüncül bir sistem çerçevesinde naslarla da uyumlu bir şekilde temellendirmiş olmaktadır.

Allah'ın isimlerinin O'nun zâtıyla irtibatını itibarî bir ilişki olarak niteleyen İmâmîyye hayat, ilim, sem', basar gibi tüm hakikî (subutî) sıfatları “ilim” özünde birleştirip ilmi de Allah'ın zâtıyla özdeşleştirmektedir. Kadîmlerin çokluğu (ta'addüd-ü kudemâ) düşüncesine kapı aralamadan zât-ı ilâhîyi kesretten tenzih etmek amacını güden bu anlayış ilâhî sıfatların nefyi gibi bir sakıncalı bir duruma yol açmaktadır.

3. Haberî Sıfatları İmamlara Atfetme

İspatı Allah ya da Resûlullah'tan gelen bir habere dayanan الوجه (yüz), اليد (el), العين (göz), الغضب (öfke), الرضى (rıza), الفرح (sevinç), القدم (ayak), الإستواء (istivâ etmek), النزول (inmek), المجيء (gelmek) ve الضحك (gülmek) sıfatlarına “haberî sıfatlar” denilmektedir.³⁰

Erken dönem İmâmî muhaddislerinden Saffâr'ın, ayetlerde geçen “vechullah” ifadesinin imamlara işaret ettiğine dair açtığı bölümde aktardığı rivayetlerde bu sıfat, Allah'tan insanlara gelen ve bir nebî veya vasî tarafından onlara öğretilen din olarak açıklanmaktadır. Bu rivayetlerin birinde Muhammed el-Bâkır'a şu sözler nisbet edilmektedir:

²⁹ Câmî, *es-Sıfâtü'l-ilâhîyye*, 341-343.

³⁰ Câmî, *es-Sıfâtü'l-ilâhîyye*, 207-208.

Vallâhi biz, kıyamet gününde Allah'ın farz kılmış olduğu itaatimiz ve velâyetimizle gelenlerin helâk olmayacağını söylediği *كل شيء هالك إلا وجهه* ("O'nun [Allah'ın] zâtından başka her şey yok olacaktır." [28/Kasas, 88]) ayetindeki "vechullah"ız. Bizden hiç kimse, kıyamet gününe kadar yerine sonraki (imam) geçmeden ölmez."³¹

Ca'fer es-Sâdık'ın, el-Kasas, 28/88. ayetinin, "Allah'ın vechi dışındaki her şeyin yok olacağı" şeklinde anlaşılmasına şaşırıldığını beliren bir diğer rivayette onun şöyle söylediği ifade edilmektedir: "Sübhanallâh! Büyük bir söz söylemişler. Bu ayette Allah, kendisinden gelen vech dışındaki her şeyin yok olacağını ifade etmiştir. Biz, Allah'tan gelen vechullah'ız."³²

Kummî (ö. 307/919), el-Kasas, 28/88. ayetindeki "vechullah" ibâresini Muhammed el-Bâkır'ın yukarıdaki sözüyle açıklamaktadır.³³ Aynı rivayete atıfta bulunan Kâşânî (ö. 1090/1679) de Allah'tan gelen vechi şöyle tanımlamaktadır: "Kulları Allah'a ve O'nun mârifetine ileten bir nebî, vasî veya kâmil bir akıldır. Çünkü vech, kendisiyle yönelinen şeydir. Allah da kullarına ancak bir nebî, vasî veya kâmil bir akıl ile yönelerek onlara hitap eder."³⁴ 28/Kasas, 88. ayetin yorumuna dair bir bölüm ayıran Şeyh Sadûk'un burada aktardığı birçok rivayette de "vechullah" ibaresi imamlara nisbet edilmektedir.³⁵ Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen bir diğer rivayet konuya ilişkin haberlerin özeti mahiyetindedir. Bu rivayete göre "vechullah"ı Allah'ın dinî olarak açıklayan Ca'fer, Resûlullah ve Emîrül-mü'minîn'i "dinullah, vechullah, kullar üzerindeki 'aynullah, Allah'ın kendileri vasıtasıyla onlarla konuştuğu lisânullah ve yarattıkları üzerindeki yedullahlar"; kendilerini de "Allah'tan gelen vechullahlar" olarak nitelemektedir.³⁶

Dikkat çeken hususlardan biri de İmâmîyye'nin, haberî sıfâtların imamlara nisbet edilmesini ibadetlerin kabul şartı olarak sunmasıdır. Allah'tan gelen bir imama uymaksızın, O'na ibadet edenlerin durumu, anlamında bir bölüm açmış

³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh es-Saffâr, *Beşâiru'd-derecât*, (Beyrut: Şeriketu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2010), 97.

³² Saffâr, *Beşâiru'd-derecât*, 98.

³³ 'Ali b. İbrahim Ebu'l-Hasen el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, (Kum: Muessesetu'l-İmam el-Mehdî, 2013), 2: 770.

³⁴ el-Mevlâ Muhsin el-Feyz el- Kâşânî, *Tefsîru's-şâfi*, 3. Baskı (Tahran: Mektebetu's-Sadr, 1963), 4: 108.

³⁵ Şeyh Saduk, *Kitâbu't-tevhîd*, 149-153.

³⁶ Şeyh Sadûk, *Kitâbu't-tevhîd*, 151.

olan Kuleynî, burada İmamlara nisbetle birçok rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerin birinde, *ومن أضل ممن اتبع هواه بغير هدى من الله* “Kim, Allah’tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır.” (el-Kasas, 28/50) ayetinin on iki imama uymaksızın kendi görüşünü din edinenlere hitap ettiği belirtilerek İmâmet Doktrinini benimsemeyenler “sapkın” olarak nitelenmektedir.³⁷ Şeyh Sadûk’un aktardığı rivayetlerde imamların, “Vallahi, Allah’ın, onu tanımaksızın hiçbir ameli kabul etmediği Esmâ’ül-hüsnâ biziz.” dedikleri belirtilerek Allah’ın isimlerinin imamlara atfedilmesi, ibadetlerin kabulü için gerekli bir şart şeklinde tasvir edilmektedir. Müellifin ‘Alî’ye atfettiği bir rivayette onun bu hususta şöyle söylediği ifade edilmektedir: “Ben ‘ilmullah’ım, ben kavrayan kalbullah’ım, ben konuşan lisânullah’ım, ben gören ‘aynullah’ım, ben cenbullah’ım ve ben yedullah’ım.”³⁸

Cenbullah’ın manası anlamında açtığı müstakil bölüm başlığı altında, ‘Alî ve diğer imamların kendilerini bu sıfâtle nitelediklerini belirten rivayetler sıralayan Şeyh Sadûk, ‘Alî’ye nisbet ettiği “kavrayan kalbullah” ifadesini, “Allah’ın ilmi için bir hazne kıldığı ve O’nun itaatine yönelten kalbi” olarak açıklamaktadır. ‘Alî’nin Allah’ın kulu olduğu gibi kalbinin de Allah’a ait ve yaratılmış bir kalp olduğunu, açıklamasına ekleyen müellif, bu nisbeti ‘abdullâh, beytullah, cennetullah ve nârullah izâfetlerindeki anlam ilişkisiyle kıyaslamaktadır. Yine “aynullah” izâfetine de “Allah’ın dinini koruyan” anlamını vererek bunu da ‘Alî’ye atfetmektedir.³⁹

İmâmî müellifler haberî sıfâtların yanında, Kur’ân’da bulunmayan bazı nitelermeleri de imamlara nisbet etmektedirler. Ayetlerde geçen “hablullah”, “ürvetullah” ve Kur’ân’da bulunmayan “lisânullah” ile “bâbü’l-hitte” gibi ibâreleri de ‘Alî’ye nisbet eden rivayetler, Şeyh Sadûk’un *Kitâbu’t-tevhîd* adlı eserinde yer almaktadır. Ca’fer es-Sâdık’a nisbet edilen bir diğer rivayette ise ‘Alî’nin kendisini “hâdî”, “mühtedî”, “hablullahi’l-metîn”, “ürvetullahi’l-vuşkâ”, “takvâ kelimesi”, “yedullah” “aynullah” ve “lisânullah” ve olarak nitelediği belirtilmektedir. Rivayetin devamında ‘Alî’nin, *إن تقول نفس يا حسرتا على ما فرطت في جنب الله وإن كنت لمن الساخرين*

³⁷ Kuleynî, *Uşûlu’l-kâfi*, 1: 437.

³⁸ Şeyh Sadûk, *Kitâbu’t-tevhîd*, 151-152)

³⁹ Şeyh Sadûk, *Kitâbu’t-tevhîd*, 165.

‘Allah’ın yanında, işlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime!’ (ez-Zümer, 39/56) ayetinde belirtilen “cenbullah”ın kendisi olduğunu ifade ettiği söylenmektedir.⁴⁰

Aynı haberî sıfâtın bazı yerlerde imamlara atfedilip bazı yerlerde ise onlara atfedilmemesi, dikkat çeken hususlardandır. “Gemi, inkâr edilen kimseye (Hz. Nûh’a) bir mükâfat olarak gözetimimiz altında yüzüyordu.” (el-Kamer, 54/14) ayetine, “Gemi, bizim ‘korumamız altında’ yol aldı.” anlamını veren Şeyh Sadûk’un, önceki rivayetlerde “aynullah” sıfâtını imamlara nisbet etmesine karşın buradaki “أعيننا” izâfetini ise Allah ile ilişkilendirdiği görülmektedir.⁴¹ Yine müellifin aktardığı önceki rivayetlerde “yedullah” ibaresi imamlara atfedilirken bir başka yerde aktardığı rivayetlerde ise bu ibare, “Allah’ın gücü veya nimeti” olarak yorumlanmaktadır.⁴²

Çağdaş İmâmî müelliflerden Muhammed Sened ise imamlara nisbet edilen “yedullah” ifadesini “Cebrail” olarak açıklamaktadır. Müellife göre bunun anlamı Cebrail’in zât-ı ilâhîden bir parça olması değil ilâhî kudretin icrâ vasıtası olan, Allah’a yakın meleklerden biri olduğudur. Ona göre Cebrail’in bu rolü, gazaba uğrayan kavimlere gönderilen ilâhî azabın vasıtası olmasında ortaya çıkmaktadır. “Ayn”ın denetleme ve gözetleme aracı olması anlamından hareket eden Sened, Allah’a bir organ nisbet etme anlamı taşımayan “aynullah”ın, O’nun her şeyi kendisi vasıtasıyla gözetlediği “yüce bir varlık” olduğu anlamını taşıdığını, başka bu ibarenin küçük büyük her şeyin bilgisinin kaydedildiği *Kitâb-ı Mübîn* veya *Levh-i Mahfûz* olduğunu söylemektedir.⁴³

Konuya ilişkin İmâmî rivayetlerde bulunan “kalbullah” ve “lisânullah” izâfetlerinin naslarda geçmemekte, “cenbullah” ifadesi ise ez-Zümer, 39/56. ayette yer almaktadır. Bu ayetin bir önceki ayetle birlikte ele alınmasıyla konu açıklığa kavuşmaktadır. (ez-Zümer, 36/55) ayetinin meâli sonraki ayetle birlikte şöyledir: “Farkında olmadan azap size ansızın gelmeden önce Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun ki, kişi Allah’ın yanında, ‘İşlediğim kusurlardan dolayı vay hâlime! Gerçekten ben alay edenlerden idim.’ demesin.”

⁴⁰ Şeyh Sadûk, *Kitâbu’t-tevhîd*, 164-165.

⁴¹ Şeyh Sadûk, *Kitâbu’t-tevhîd*, 164.

⁴² Şeyh Sadûk, *Kitâbu’t-tevhîd*, 153-154.

⁴³ Sened, Muhammed el-Bahrânî, *Maķāmatu’n-nebî ve’n-nubuuvve*, (b.y. ts.), 45-47.

Müfessirler ayette geçen “cenbullah” izâfetindeki “جنب” kelimesine “Allah’ın zâtı veya emri” anlamını vermektedirler.⁴⁴ Bu durum, bu izâfetin Allah’la ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim müfessirlerin ifade ettikleri üzere öncesindeki ayetle birlikte bu ayet, ahirette azapla karşılaşp Allah’ın buyruklarını yerine getirmedeki kusurlarından dolayı pişman olmazdan önce, kişinin bu hususlara dikkat etmesi gerektiğine yönelik genel bir uyarı yapmaktadır.⁴⁵

Zât-sıfât ödeşliği inancı gibi haberî sıfâtların imamlara nisbet edilmesi de naslarla temellendirilmesi mümkün görünmemektedir. Allah’ın zâtına ve sıfâtlarına ilişkin bu tarz bir anlayışın tevhîd inancı açısından bazı sakıncalı durumla içerdiği açıktır. Zirâ, akâid metinlerinde, “Allah’ı beşerî bir mana ile niteleyen kişi dinden çıkar.”⁴⁶ hükmü bulunmaktadır. Yine, Allah bazı sıfâtlarla nitelemeyen önce O’nun bu sıfâtlarla muttasıf olmadığını söyleyen kişi de dinden çıkar. Çünkü bu söz, birleyenlerin Allah’ı birlemesinden önce O’nun bir olmadığı anlamını içermektedir.⁴⁷

Ebû Ya’lâ İbnu’l-Ferrâ (ö. 458/1066), Ebû Hureyre’den aktarılan bir hadis çerçevesinde Allah’ın sıfâtlarının birleştirilemeyeceğine vurgu yapmaktadır. Söz konusu hadise göre إنه كان سميعا بصيرا “Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (4/Nisâ, 58) ayetini okuyan Hz. Peygamber bir parmağıyla gözünü, diğer parmağıyla da kulağını işaret etmiştir. Burada Resûlullah’ın eliyle gözüne ve kulağına işaret etmesinin, ayetteki semî’ ve basîr sıfatlarının birer organa işaret ettiği anlamını taşımadığını belirten müellif, organ isimlerinin anılmasının herhangi bir övgü anlamı içermediğini hatırlatan müellif, söz konusu ayette semî’ ve basîr nitelermelerinin Allah için bir medih (övgü) olarak kullanıldığına dikkat çekmektedir. Kadîm varlığa organ nisbet etmenin imkânsızlığına değinen Ferrâ, Hz. Peygamber’in eliyle gözüne ve kulağına işaret etmesinin sebebini, Allah’ın görülebilen her şeyi görüp duyulabilen her şeyi de işittiği hususunu, görme ve

⁴⁴ Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te’vilâtu ehl-i’s-sunne*, (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 2004), 4: 318; Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmî li-ahkâmî’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru’l-Kutubî’l-Mısriyye Kurtubî, 1950), 15: 371.

⁴⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Tefsîru’t-Taberî -min kitâbihi câmi’u’l-beyân ‘ante’vil-i âyi’l-Kur’ân-*, (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1994), 6: 397-398; Mâturîdî, *Te’vilâtu ehl-i’s-sunne* 4: 317-318.

⁴⁶ Ebû Ca’fer et-Tahâvî el-Hanefî, *el-‘Akîdetu’t-Tahâvîyye -Beyânu ‘akîdeti ehl-i’s-sunne ve’l-cemâa’-*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, ts.), 13.

⁴⁷ ‘Abdulvahid b. ‘Abdulazîz İbnu’l-Hâris et-Temîmî, *İtikâdu’l-imâmi’l-menbel Ebî ‘Abdillah Ahmed İbn Hanbel*, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-İlmîyye, 2001), 14.

işitme mahalli olan göz ve kulağa işaret etmek suretiyle tahkik etmek olarak açıklamaktadır. Ona göre söz konusu ayet ve Resûlullah'ın bu ayeti açıklarken kullandığı bedensel dil, aynı zamanda bu iki sıfatın “alîm” sıfatında birleştirilemeyeceğini de göstermektedir. Allah'ı özel bir mana olarak semî sıfatıyla niteleyip buna zaid bir faydaya binaen de O'nu “alîm” olarak nitelemenin doğru bir anlayış olmadığını belirten müellif, böyle olması halinde Hz. Peygamber'in, gözüne ve kulağına değil ilmin mahalli olan kalbine işaret etmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.⁴⁸

Eş'arî ve Mâturîdî ekolleri (genel itibariyle), ilim ifade etmeyen âhâd hadîslere, delâletleri kesin olmayan ayetlere dayanması ve zâhirlerine hamledilmesinin teccîme kapı aralaması nedeniyle haberî sıfatlara şerîata uygun aklî anlamlar verme yolunu seçmişlerdir.⁴⁹ Haberî sıfatları olduğu gibi Allah'a nisbet etmenin teşbîhe kapı araladığını belirten müteahhirîn dönem Sünnî kelâmcılara göre bu konudaki sahîh anlayış, bu sıfatları Arapça'daki manaları çerçevesinde te'vîl etmektir. Buna göre “vech”e, Allah'ın zâtı (varlığı); “yedeyn”e, kudreti ve “ayn”a da eşyayı görmesi (basar) anlamı verilmesi, bu husustaki sahîh anlayıştır.⁵⁰

Allah'ın göklerin ve yerin nûru olduğunu belirten ayet (en-Nûr, 24/35), haberî sıfatların gerçek anlamlarıyla Allah'a nisbetinin sakıncalarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ayetteki “nûr” kelimesine gerçek manasının verilmesi halinde Allah'ın Güneş, Ay ve ateşten çıkararak etrafa yayılan bir ışık olduğu sonucuna ulaşılmaktadır ki, bu sahîh bir anlam değildir. Burada takip edilecek yöntem, “nûr” sıfatını, Allah'ın göklerin ve yerin münevveri (aydınlatıcısı) olduğu, göklerle yer halkının O'nunla hidâyete erdiği veya bu ikisinin maslahâtinin Allah'ın elinde olduğu şekilde te'vîl etmektir.⁵¹

⁴⁸ Ebû Ya'lâ Muhammed İbnu'l-Hüseyn İbn Muhammed İbnu'l-Ferrâ, *İbâlu't-te'vilât li-ahbâri's-sıfât*, Kuveyt: Dâru İlf, 337-338.

⁴⁹ Ebu'l-Hasen 'Alî b. 'Ubeydullah ez-Zâgûnî, *el-İzâh fi uşûli'd-dîn*, (Riyad: Merkezu el-Melik Faysal, 2003), 52-53.

⁵⁰ Bk. Beyhakî, *el-İtikâd ve'l-hidâye*, 62; Râzî, *Esâsu't-takdîs*, 67; Bağdâdî, *Uşûlu'd-dîn*, 110; Ebu'l-Me'âlî Rüknu'ddîn 'Abdulmelik b. 'Abdullah b. Yusuf et-Tâî en-Nisâbüri el-Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâi'il-edille fi uşûli'l-itikâd*, (Mısır: Mektebetu'l-Hâncî 1950), 155; Amlf, *eş-Şâmil fi uşûli'd-dîn*, (İskenderiye: Münşeâtü'l-Meârif, 1929), 109-112.

⁵¹ Râzî, *Esâsu't-takdîs*, 67.

İlâhî sıfatların aynileştirilmesine ve nefyine yol açtığı için, zât-sıfât özdeşliği düşüncesi Sünnî kelimelerce şiddetle eleştirilmiştir. Haberî sıfatların imamlara nisbet edilmesi ise Allah'a aidiyeti naslarla ortaya konulan bazı nitelermelerin insanlara atfedilmesi anlamını içermektedir ki bu anlayışın naslarla temellendirilmesi olanağı bulunmamaktadır.

İmâmîyye'nin, haberî sıfatları imamlara nisbet etmesi gibi bu anlayışı ibadetlerin kabul şartı olarak sunması da naslarla uyuşmayan bir düşüncedir. Çünkü "Allah" lafzına muzâf olarak gelmeleri, bu sıfatların zât-ı ilâhî ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Yine ibadetlerin kabul şartının da İslâm'ın temeli olan tevhîd inancı, yani Allah'ın varlığına, birliğine ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna inanmak olduğu, naslarla ortaya konulmuş bir husustur.

Sonuç

İlâhî isim ve sıfât anlayışını "ta'addüd-ü kudemâ"dan kaçınma düşüncesi üzerine bina eden İmâmîyye, buradan hareketle Allah'ın isimlerini birleştirmiş ve onların zât-ı ilâhî ile irtibatını itibarî, mecazî ve dilsel bir alakaya indirgemıştır. Hayat, ilim, kudret, sem' ve basar gibi tüm hakiki sıfatların da "ilim" özünde birleştirilip ilmin de zât-ı ilâhî ile aynileştirildiği bu düşüncede, Allah'ın sıfatlarının zâtı ile özdeş olduğu görüşü benimsenmiştir.

Haberî sıfatlar konusunda ise tamamen kendine has bir yorum getiren İmâmîyye, bu sıfatları çeşitli şekillerde te'vil ederek imamlara nisbet etmesi, naslarla uyuşmayan bir düşüncedir. Sünnî düşüncede bu sıfatlar hem selef hem de halef yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Halef yönteminde haberî sıfatlar Allah'ın ilim, irade ve kudreti çerçevesinde te'vil edilirken imâmeti peygamberlik makamı ve nübüvvetin uzantısı mahiyetinde sunan İmâmîyye, imâmete ve imama atfettiği bu önemin bir yansıması olarak haberî sıfatları imamlara nisbet etmiştir.

Vechullah, 'aynullah, yedullah ve benzeri diğer tüm haberî sıfatları imamların çeşitli özellikleri ve görevleriyle ilişkilendiren İmâmî müelliflerin, bunu "abdullah" ve "beytullah" gibi izâfetlerle kıyaslayarak temellendirmeye çalışmaları *kıyâs-ı ma'a'l-fârik* cinsinden bir karşılaştırmadır. Çünkü bu izafetlerdeki "abd" ve "beyt" gibi isimlerle Allah'ın zâtı arasında bir ilişki kurmak olanaksız iken haberî sıfatlarda belirtilen hususların ise O'nun zâtı ve sıfatlarıyla ilişkili olduğu, naslardan ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Allah ile bağlantılı bir şekilde

yorumlanması gereken haberî sıfatların imamlara nisbet edilmesi, naslarla temellendirilmekten uzak ve tevhîd inancı açısından da sakıncalı bir anlayış mahiyetindedir.

Zât-sıfat özdeşliği düşüncesi Allah'ın sıfatlarının nefyine yol açarak kemâl sıfatlarla donanmış faâl bir yaratıcıyı, isim ve sıfatlarından soyutlanmış bir tanrı derecesine indirgemektedir. Haberî sıfatların imamlara atfedilmesi ise Allah'a ait olduğu naslarla sabit olan bazı nitelermelerin insanlara nisbet edilmesi anlamına gelmektedir. Bir yandan, birden çok kadîm unsurun var olduğu düşüncesine yol açmamak amacıyla Allah'ın sıfatlarını O'nun zâtıyla aynileştiren İmâmîyye'nin, diğer yandan Allah'a ait olduğu naslarla sabit olan haberî sıfatları imamlara atfetmesi, metodolojik bir çelişki görünümündedir. Allah'ın sıfatlarının bir kısmının zâtıyla birleştirilmesi, diğer bir kısmının ise bazı insanlara atfedilmesi tezadını içeren bu anlayış, İmâmîyye'nin Allah'ı hakkıyla birleme amacını gerçekleştirmekten uzak görünmektedir.

Kaynakça

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1945.
- ÂMİLÎ, Muhammed İbnu'l-Hasan el-Hürr. *el-Fuşûlu'l-muhimme fi uşûli'l-ümme*. Thk. Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Kâinî. 3 Cilt. b.y. Muessesetu Me'ârifî'l-İmam er-Rızâ, 1963.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed. *Uşûlu'd-dîn*. İstanbul: Daru'l-Fünûn, 1928.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn İbn 'Alî b. Mûsâ. *Kitâbu'l-esmâ ve's-şifât*. 2 Cilt. b.y. Mektebetu's-Sevâdî, 1991.
- _____. *el-İtikâd ve'l-hidâye ilâ sebili'r-reşâd*. Riyad: Dâru'l-Fazîle, 1999.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâ'îl. *Saḥîhu'l-Buḥârî*. Şam-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- CÂMÎ, M. Emân b. 'Alî. *es-Şifâtu'l-ilâhîyye -fi'l-kitâb ve's-sunneti'n-nebevîyye-*. 3. Baskı. Acmân: Mektebetu'l-Furqân, 2002.
- CÜVEYNÎ, Ebu'l-Me'âlî Rüknuddîn 'Abdumelik b. 'Abdullah b. Yûsuf et-Tâî en-Nisâbûrî. *eş-Şâmil fi uşûli'd-dîn*. İskenderiye: Münşeâtü'l-Meârif, 1929.
- _____. *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâti'l-edille fi uşûli'l-i'tikâd-*. Mısır: Mektebetu'l-Hâncî, 1950.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'îl. *Maḳâlâtu'l-İslâmîyyîn*. Gözden Geçirilmiş 4. Baskı. Beyrut: en-Neşerâtu'l-İslâmîyye, 2005.
- İBNU'L-FERRÂ, Ebû Ya'lâ Muhammed İbnu'l-Hüseyn İbn Muhammed. *İbtâlu't-te'vîlât li-ahbâri's-şifât*. (Birleştirilmiş) 2 Cilt. Kuveyt: Dâru İlâf.
- İBNU'L-HÂRİS, 'Abdulvahid b. 'Abdulazîz et-Temîmî. *İtikâdu'l-imâmi'l-menbel Ebî 'Abdillah Ahmed İbn Hanbel*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmîyye, 2001.
- GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*. Beyrut: Dâru Kuteybiye, 2003.
- HATÎB, Mustafâ 'Abdulkerîm. *Mu'cemu'l-muştalahât ve'l-elkâbi't-târiḥîyye*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1992.
- İBNU'L-KAYYIM, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir ed-Dımişkî el-Cevzîyye. *Medâricu's-sâlikîn -beyne menâzilu iyyâke na'budû ve iyyâke nesta'in-*. (Birleştirilmiş) 6 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 2011.

- KÂŞÂNÎ, el-Mevlâ Muhsin el-Feyz. *Tefsîru's-şâfi*. 5 Cilt. 3. Baskı. Tahran: Mektebetu's-Sadr, 1963.
- KULEYNÎ, Muhammed b. Ya'kûb. *Uşûlu'l-kâfi*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru't-Te'âruf li'l-Matbû'ât, 1990.
- KUMMÎ, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İbrahim. *Tefsîru'l-Kummî*. 3 Cilt. Kum: Muessesetu'l-İmam el-Mehdî, 2013.
- KURTUBÎ, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî , *el-Câmî li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1950).
- MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sunne*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2004.
- _____. *Kitâbu't-tevhîd*. İskenderiye: Daru'l-Câmî'ati'l-Mısriyye, ts.
- MUZAFFER, Muhammed Rıdâ. *Bidâyetü'l-me'ârifi'l-ilâhîyye fî şerhi 'akâidi'l-İmâmîyye*. 2 Cilt. 10. Baskı. Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 2002.
- _____. *'Akâidü'l-İmâmîyye*. 2. Baskı. Necef: y.y., 1951.
- Nehcü'l-belâgâ*. Lübnan: ed-Dâru'l-İslâmîyye, 1993.
- NESEFÎ, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid el-Mâturîdî. *Bahru'l-keîâm*. Genişletilmiş 2. Baskı. Şâm: Mektebetu Dâru'l-Ferfûr, 2000.
- _____. *et-Temhîd fî uşûli'd-dîn*. Kâhire: el-Mektebetu'n-Nûriyye, 2006.
- PEZDEVÎ, Ebu'l-Yusr Muhammed b. Muhammed el-Huseyn b. 'Abdulkerîm. *Uşûlu'd-dîn*. Kâhire: el-Mektebetu'l-Ezherîyye, 2013.
- RAMAZAN, Tarik. "Şiâ'da Uşûlîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 7/1 (2014): 251-252.
- RÂZÎ, Ebû 'Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. 'Omer b. Huseyn et-Taberistânî. *Esâsu't-takdîs*. Kâhire: Mektebetu'l-Külliyâti'l-Ezherîyye, ts.
- SAFFÂR, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh. *Beşâiru'd-derecât*. (Birleştirilmiş) 10 Cilt. Beyrut: Şeriketu'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2010.
- SEBZEVÂRÎ, Abdul'alâ el-Müsevî. *et-Tevhîd fî'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kâtib el-'Arabî, 2011.
- SENEDE, Muhammed el-Bahrânî. *Maqâmatu'n-nebî ve'n-nubuuvve*. b.y. ts.

- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. 'Abdulkerîm b. Ahmed. *Nihâyetu'l-ikdâm fî ilmi'l-keîâm*. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dinîyye, 2009.
- ŞEYH MÜFİD, Ebû 'Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Bağdâdî. *Evâilu'l-makâlât*. Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfîyyeti's-Şeyh el-Müfid, 1992.
- _____. *Mes'eletun fi'l-irâde*. Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li- Elfîyyeti's-Şeyh el-Müfid, 1992.
- ŞEYH SADÛK, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Alî b. el- Huseyn İbn Bâbeveyh el-Kummî. *Kitâbu'l-i'tikâdât*. Kum: Peyâm-i İmam Hâdî, 1971.
- _____. *Kitâbu't-tevhîd*. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1927.
- TABATABA'Î, Muhammed Huseyn. *er-Risâletü't-tevhîdîyye*. 2. Baskı. Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 2007.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tefsîru't-Taberî -min kitâbihi câmi'u'l-beyân 'an-te'vîl-i âyi'l-Kur'ân-*. 7 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1994.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer el-Hanefî. *el-'Aķîdetu't-Taĥâvîyye -Beyânu 'akîdeti ehl-i's-sunne ve'l-cemâa'-*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, ts.
- ZÂĠÛNÎ, Ebu'l-Hasen 'Alî b. 'Ubeydullah. *el-İzâh fi uşûli'd-dîn*. Riyad: Merkezu el-Melik Faysal, 2003.
- ZENCÂNÎ, İbrahim el-Mûsevî en-Necefî. *'Akâidu'l-İmâmîyye el-İsnâa'şerîyye*. 2 Cilt. 5. Baskı. Kum: İntişârâtu Ĥazret-i Mehdî, 1982.